מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות בענייני חושן משפט על הפרשה

קרן טללי ברכה

גיליון שע"ד, פר' וישלח תשפ"ז

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

עובד שמכר חשבוניות שלא נדרשו - למי שייך הרווח?

מ שה שימש כמוכר בחנות 'מסילות ואפיקים' שבבעלותו של דוב. חלק מן הלקוחות לא ביקשו את חשבוניות המס שהגיעו להם, ומשה - שניהל את המכירות כסדרן - נטל את אותן חשבוניות שלא נדרשו ומכר אותן לאחרים, ואת הכסף שקיבל לקח לעצמו.

לאחר שנים נודע הדבר לדוב, והוא תובע את הרווח. לטענתו, האחריות והסיכון הכרוכים בהוצאת חשבוניות מוטלים עליו כבעל העסק, וכיצד רשאי היה משה לסחור בזכות השייכת לעסקו, והרי 'אין אדם עושה סחורה בפרתו של חבירו'. מנגד טוען משה שלא גרם כל הפסד לבעל החנות, שהרי אותן חשבוניות לא נדרשו ממילא, ודוב לא היה מפיק מהן כל רווח, ונמצא שאין כאן אלא 'זה נהנה וזה לא חסר'.

תשובה

שימוש ברכוש העסק

כאשר העובד משתמש בניירות של בעל הבית ולוקחם לכתוב קבלות לאחרים הוא משתמש ממש ברכוש של בעל הבית לעצמו, רק שהוא בא בטענה שמאחר ובעל הבית לא הקפיד על כך, הרי שהיה מותר לו לקחת קבלות אלו לעצמו.

עוד יש אופן שהוא מוציא קבלות על ניירות משל עצמו, ואינו לוקח רכוש ממשי מידי בעל הבית, אלא שהחשבוניות הוא סוג של מוצר שנוצר על ידי העסק של בעל הבית, וכשם שפירות העץ של בעל הבית שייכים לו כי הם רכושו שהתחדש לו, גם מציאות המסחר והרווח מהחשבוניות שייכים לבעל הבית שהרי העסק שלו הוא שהצמיח רווח זה, והלוקח זאת מבעל הבית הרי הוא מבטל זכותו. והגם שאין כאן גזל ממון ממשי שהרי זכות זו אינה ממון בעין, אך גם זכות ממון היא ממון ונתבעת בבית דין, וכעין זכות ממון של גביית חוב שאינה ממון בעין, אך הוא ממון לכל דיני הממונות.

חיוב נהנה ממעשה חבירו

כל זאת ועוד, שיש לחייב את הבא להשתמש במעשיו ובטרחתו של חברו מדין נהנה, חיוב נהנה מבואר בגמרא (ב"ק כ.-:) ושם הנידון הוא באדם המשתמש בנכס ממשי של חברו, ואין לחלק שבנידון שלנו הוא משתמש רק בפרי ממונו ועמלו, כי אין לחלק בדבר וכמו שמבואר בתשובת הנודע ביהודה (תנינא חו"מ סימן כד) לגבי אדם ששילם ממון רב לבעל דפוס שיסדר את אותיות הדפוס על גבי הלוחות כדי להדפיס מהם את הש"ס עם הביאור שלו לש"ס, והמדפיס שחס על עמלו לאחר שהשלים להדפיס את הש"ס עם הפירוש שלו, פירק את האותיות של הביאור להש"ס, והשתמש בסידור האותיות של הש"ס רש"י ותוס', כדי להדפיס ש"ס נוסף באותה מתכונת אך בלי הפירוש של מזמין המלאכה. וכאשר גילה זאת מזמין המלאכה הוא תבע את בעל הדפוס שישלם לו על מה שנהנה מהאותיות המסודרות שיש לו מחמתו, שהרי הוא שילם עבור סידור האותיות האלה, ומדוע יהנה בעל הדפוס מכך בלא כסף.

הנודע ביהודה הכריע לחייב את בעל הדפוס מדין זה נהנה וזה חסר, שהרי מזמין סידור האותיות חסר שעתה שיודפס ש"ס רגיל לא יקנו את הש"ס עם הפירוש שלו. ומבואר בדבריו שאפילו שאין האותיות רכוש של מזמין הש"ס שהרי אדרבה האותיות והלוחות הם רכושו של המדפיס, כיון שמזמין שילם עבור סידור האותיות, כל המבקש להנות מהשקעה זו חייב לשלם על הנאתו, ואפילו שאינו נהנה ממש ממונו.

סחורה בפרתו של חבירו

ולכאורה היה מקום ללמוד דין זה מדברי רבי יוסי (בבא מציעא לה:), שאמר: 'כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו', דבריו נאמרו בנידון שוכר של פרה שהשאילה לאחרים, ונאנסה בידי השואל, ומעתה הרי השואל שחייב באונסים משלם את שוכר את דמי הפרה, ואילו השוכר שאינו חייב באונסים נשבע שנאנסה הבהמה ונפטר מחיובי שמירתו, וכן דעת חכמים שם במשנה, אך דעת רבי יוסי שדבר זה לא יעלה על הדעת 'כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו אלא תחזור בהמה לבעלים', וכל רווח והנאה שיוצאת ממון של אדם הוא שלו, וכן נפסק בשולחן ערוך (חו"מ סי' שז ס"ה) שאין השוכר עושה סחורה בפרתו של הבעלים. ומכאן היה מקום לטעון, שאף כאן אין העובד רשאי לעשות רווח מזכות השייכת לעסקו של בעל הבית.

חילוק בין קרן לרווח

אמנם לאחר העיון נראה שנידון דידן אינו דומה לדין 'עושה סחורה בפרתו של חבירו', שעיקר דברי רבי יוסי עוסקים בקרן שהיא הפרה של הבעלים ולא ברווח חדש שנעשה מן הנכס.

הנמוקי יוסף (רי"ף ב"ק ט.) כתב לחדש, שמשכיר ששכר דירה בזול והשכירה לאחר ביוקר, שאם אין לו רשות להשכיר לאחרים, וכגון שהם מרובים מבני ביתו, שורת הדין נותנת שהרווח למשכיר, דאיך יעשה הלה סחורה בביתו של חבירו. אך אם בני ביתו של השוכר החדש שווים לבני ביתו של השוכר המקורי או שנטל רשות להשכיר לאחרים, הרווח שלו. ואין זה טענה מה שקשה למשכיר לראות שהלה עושה רווחים מממונו, ועוד שהרי זה נהנה וזה לא חסר, ואין זה דומה לפרה דרבי יוסי שהרי את הפרה שהיא מטלטלין היה אסור להשכיר וכל שכן להשאיל (שו"ע חו"מ סי' שז סעי' ד).

ביאור שיטת הנמוקי יוסף

הקצות החושן (סי' שסג ס"ק ח) הגר"א (שם סק"ל) והמחנה אפרים (שכירות סי' יט) הקשו על דבריו שבגמרא (ב"מ לו.) מבואר בפירוש שדינו של רבי יוסי דכיצד עושה הלה סחורה בפרתו של חברו נאמר אפילו באופן שהיה לשוכר רשות מפורשת

להשאיל. ועוד הקשו שלכאורה עוד יש לחלק בפשיטות שעיקר סברת 'כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו' נאמרה כאשר התשלום בא על גוף הפרה, דהיינו על הקרן, שהרי הפרה עצמה של הבעלים היא, אבל השוכר שיש לו רשות להשכיר אינו עושה סחורה בפרת חבירו, אלא משתכר בזכות השימוש שלו.

ואפשר שאף הנמוקי יוסף נתכוון לחילוק זה במה שכתב שבנידון השכרת קרקע הוא בבחינת זה נהנה וזה לא חסר, ולא בא לחלק בזה מאופן שאין לו רשות להשכיר, שהרי גם כאשר אין לו רשות להשכיר הוא זה נהנה וזה לא חסר, ואפילו הכי חייב לשלם לבעלים את הרווח הבא מממונם, רק זה חילוק מדין פרה דרבי יוסי ששם הבעלים חסר את עצם הפרה, ולפי זה מה שכתב אחר כך 'ואין זה דומה לפרה דרבי יוסי', הולך גם על שלפניו בגלל שמשכיר הקרקע אינו חסר, אך משכיר הפרה חסר.

וליישב קושיית האחרונים ייראה דגם כאשר נוטל רשות להשכיר אין הכרח שמחל לו שיהיו גם הרווחים שלו, כי זו סברא אלימתא שאין ראוי שאדם יעשה רווחים על ממונו של חברו, ודווקא בשכירות קרקע שאין הקפדה על עצם השכירות רק שלא ירבה בדיורים, אז חלק מזכות השוכר היא גם להשכיר ומשכך מסתבר שכלול בכך גם שאם ירוויח יהיה הרווח שלו, אבל בשכירות מטלטלין שיש בה הקפדה עקרונית שלא להעביר לידי אחרים, גם כאשר שוכר מסוים קיבל אישור להשכיר לאחרים, מהות האישור הוא עניין של 'רשות' ולא 'זכות' של השוכר, ולכן מסתבר שאם יש רווחים הם למשכיר שלא יהיה הלה עושה סחורה בממונו של חברו, ואם כן יש לומר כי מה שכתב הנמוקי יוסף שבפרה דרבי יוסי אסור להשאיל, אין כוונתו שהשאיל בלי רשות, אלא שכיון שצריכים רשות אין זה זכות רק רשות והתחייבות של השואל היה למרשה ולא לשוכר, וגם שיש קצת דוחק ביישוב זה אנו מצווים ליישב דבריו.

הבעלות על החשבוניות

ולפי זה בנידון דידן, שהחשבוניות מצד עצמם כלל אינם בעל ערך ממוני, ובתי מסחר רבים אינם עושים בהם כל שימוש כלכלי, וגם בעל הבית זה לא העמיד את החשבוניות לשימוש כלכלי, ומצדו הם היו חסרי כל ערך כלכלי, ולכן הגם שהעובד הצליח להרוויח מהם כסף, אין זה נחשב שהוא עשה שימוש בפרתו של חברו, שאין החשבוניות ממון אצל הבעלים. והרי זה דומה לשוכר שמשכיר לאחר את זכות לשימוש ומרוויח ממון על ממונו של בעל הבית שכיון שאין זה ממון בעל הבית אין זה נחשב כעושה סחורה בממונו של חברו, וגם בזה שאינו ממון אצל בעל הבית אין נחשב שעושה סחורה בממונו של בעל הבית.

עוד יש לחלק בנידון דידן מכל נידון העושה סחורה בממון חברו, שכן בשכירות חפץ, התשלום הוא בעבור השימוש בפירות החפץ, ומאחר שהחפץ של הבעלים, יש לומר שדמי השימוש שייכים להם, וכאילו השוכר התחייב לבעלים. מה שאין כן במוכר חשבוניות לאחרים, אין לומר בפשיטות שהקונים התחייבו לשלם לדוב בעל החנות, שהרי אין כאן שכירות חפץ שלו אלא עסקה צדדית שעשה משה.

ועוד שעדיין יש לדון אם החשבוניות עצמן בכלל היו של דוב, או שמא הזכות לחשבוניות הן בכלל שייכות ללקוחות שהיו זכאים לקבלן, וכיון שלא דרשו אותן והניחו אותן למוכר מחוסר עניין, משה זכה בהן ועשה סחורה במה שבא לידו, ולא מידו של דוב באו לו. אך יותר נראה שוויתור של הלקוחות הוא תמיד כלפי בעל הבית, ולא כלפי כל אדם שיוכל לבוא במקומם לקבל חשבוניות מיד בעל הבית, ויותר מכך נראה שבעל הבית מעולם לא נתחייב להוציא חשבוניות רק ללקוחות בעצמם, ולא שזה זכות שהקנאה להם בעל הבית כדי להפקיר זכות זו שכל הרוצה יוכל לדרוש ממנו חשבוניות.

אין זה בכלל 'זה נהנה וזה לא חסר'

ומכל מקום, על טענת משה שהוא בגדר 'זה נהנה וזה לא חסר', יש להשיב, דדין זה המבואר בגמרא (ב"ק כ:) ובשולחן ערוך (חו"מ סי' שסג ס"ו), לא נאמר אלא לענין אדם שמשתמש ברכושו של חברו, שפטור מדמי הנאה כשלא חסר את הבעלים ממה שבידם, אבל לא לענין אדם שלוקח את רכושו של חברו לעצמו בטענה שחברו ממילא לא משתמש ברכושו.

אך זה אין לומר שעצם העובדה שהרווח בא למשה בזמן שהוא בכלל אמור לעבור אצל בעל הבית, וכיצד בעת שהוא שכור למלאכת בעל הבית הוא עושה לביתו. שפסק השולחן ערוך (חו"מ סי' רע ס"ג), שמציאת פועל לעצמו, כל שלא נשכר ללקט מציאות. ואף משה נשכר כדי למכור את מוצרי החנות ולא כדי לסחור בחשבוניות, ולכן אם סחר בהם בדבר הוא דומה לפועל שנשכר למלאכתו וסופו שמצא מציאה שהיא לעצמו.

שיירי מלאכה

עוד יש ללמוד נידון זה מדין המשנה (ב"ק קיט.) שבעלי מלאכה שעובדים אצל בעל הבית רשאים לקחת שיירי מלאכתם לעצמם, וכמו שכובס שרשאי לקחת את מוכין והנגר את שביב העץ, והיינו טעמא לפי שיש אומדנא שבעל הבית אינו מקפיד כלפי הפועל על ממון מועט זה. ודבר ברור הוא שאפילו יעשה בזה הכובס או נגר מסחר טוב, וירוויח טובא לא יוכל בעל הבית לומר לו שעל דעת רווח כל כך גדול לא הסכים למחול לו. וגם בנידון דידן הרי לא הקפיד עליו בעל הבית אלא בשל הרווח הגדול שעושה כעת משה על החשבוניות, אך בלא זה אין חשבוניות אלו אלא רק שיירי מלאכת העובד שלו שאין בעל הבית מקפיד על כך. ומה שעתה שראה את הרווח מקפיד על כך, אין זה אלא מכאן והלאה, ואכן מעתה אין למשה להוציא חשבוניות על שם העסק ולעשות מכך רווח.

ומאחר שבעל הבית מקפיד בכך, מעתה שאפילו יקבל משה מהלקוחות זכות לקבל את החשבוניות שלהם, מאחר שבעל הבית מתנה את העסקתו של משה בזה שלא יוציא חשבוניות על שם העסק, הרי שמשה לא עומד בתנאי העסקתו ואין מגיע לו שכר על עבודתו.

העולה לדינא

אם בא דב למנוע ממשה לעשות זאת, הזכות בידו שלא לתת רשות לפועל להוציא חשבונית בשם העסק. והטעם, מאחר והעסק הוא שלו, מלבד מה שהוא יכול להתנות עמו כל תנאי שבממון בנוגע להעסקתו, הוא גם יכול שלא לתת לו להשתמש במסמכים של העסק השייכים לו.

אמנם, בדיעבד לאחר שמשה כבר עשה בהם שימוש, יש לומר שדב כבר הפקיר את החשבוניות לגבי משה המוכר, שהחשבוניות הם כמו המוכין שבעל הבית מפקיר כלפי הכובס, וכנסורת שמופקרת כלפי הנגר., ועוד שלפי הפוסקים כל שאין לעשות סחורה בפרתו של חבירו הוא דוקא על ממון שכבר ביד בעל הבית, אבל המציאות של החשבוניות אינה מציאות של ממון מצד עצמה עד שלא סוחרים בהם, ונמצא הוא עושה סחורה בדבר חדש ולא בממונו של בעל הבית.

